

KYRKBYGGNAD OCH KYRKOÅRD.

Alla svar skola vara så utförliga som möjligt. Ju flera konkreta och ingående detaljer desto bättre. Berättelser om sådant, som säges ha skett vid ett visst bestämt tillfälle eller hänt vissa bestämda personer, ha ett ojämförligt mycket större värde än vaga allmänna uppgifter om hur det brukade vara eller hur man brukade säga. Följ vid upptecknandet sagesmännens uttrycks-sätt så nära som ske kan.

I. Kyrkan och församlingen.

1. Beteckningar för kyrkoförsamling: socken, kyrklän? An-nex- eller kapellförsamling? Pastorat?

Uttryck för att man tillhör viss församling, är kyrkoskri-ven där: vara kyrklagd?

Hade man särskilda benämningar på socknens skilda delar allt efter deras läge i förhållande till kyrkan? Ex.: fram-socken, trakten närmast omkring kyrkan.

Benämningar på invånarna i sådana olika delar av socknen? Ex.: Uppsocknar, inbyggarna i gårdarna kring kyrkan, nersocknar, eller utsocknar, de som bo längre bort från kyrkan. - "Dom som bodde neaför tjösjtja kallas för utisäcknar, å dom som bodde ppom tjösjtja kallas uppisäcknar. Å då kom pojarna ihop å slogs."

Ansågs det förnämligare, finare, att bo i kyrktrakten än i socknens yttre delar? Eller var det någon annan trakt av socknen, som ansågs som den förnämsta, 'där det bodde fint folk'?

Har man hört talas om att i gamla tider ingen ville bo i trakten norr om kyrkan och att kyrkan därför ursprungligen byggts i socknens eller byns norra del?

2. Vilka uttryck använde man för att beteckna riktning till eller ifrån kyrkan eller kyrktrakten? Ex.: Fara fram te kyrkan. - "Sexman skulle gå fram (= gå till kyrkan) på stämmer å höra efter för byns räkning." - Fara ut till kyrkan. - Hem i Mora, till kyrktrakten i Mora. - Jag såg några får här hemeft, jag såg några får här åt kyrkbyhållet till. - I Bråmåbo talar man om att gå hemom och att vara hemmaned i betydelser till resp i kyrkbyn. - Till mässor, till kyrkbyn.

II Kyrkobyggnaden.

Yttre.

3. Hur uttalas ordet kyrka i ortens dialekt: tjörka, tjesja?

Beteckningar för olika delar av kyrkans yttre, t.ex. översta spetsen på kyrktaket: kyrk-kamb, kamm? Murar, utbyggnader, fönster, gamla igenmurade fönster och dörrar? Solur på kyrkans vägg: timestenar? Vad berättar man om deras tillkomst och öden under tiderna?

Kyrkans dörr eller port: kyrk-luka (Obs! ej att förblanda

med porten i kyrkogårdsmuren!)? Pelare, helgonbilder och annan utsmyckning kring portalen? Benämningar? Sägner om deras tillkomst? Särskilda namn eller benämningar på de olika dörrarna? Ex.: Västra dörren i G. kyrka kallas 'dalbodörren', ty dalbönderna rodde över dit innan de fingo egen kyrka. Tro och föreställningar om kyrkportens övernaturliga kraft? Ex.: En person hade tur i kortspel. Han hade ätit upp "spader knekt" då han en gång gått in genom kyrkporten.

Finnes krypta under kyrkans kor? Vad kallas den: kraftkyrka? Tro och föreställningar om den?

Benämningar på tornet eller klockstapeln och deras olika delar? Ex.: Stövel, klockstapel. Kyrk-lucka, lucka på klockstapeln. Ramm-lucka, ramm-gluggå, högsta torngluggen. Ro, stake, de långa trån som stödjade en klockstapel. Om gluggarna eller fönstren i tornet varit särskilt smala, vad menar man om anledningen härtill? - Kyrktuppen? Vad kallas den och vad berättar man om den?

4. Vapenhuset: våkenhus, vaknehus, vagnhus, vånghus, ustahus, slapperhus, förhus, körkfarstu?

Vilka inventarier funnos i vapenhuset och vad kallades de (offerkista, offerstock, skambänk, skamstock, helgonbilder etc.)?

Vad hade man att iaktta, då man kom in i vapenhuset, t.ex. göra korstecken, buga för, kyssa helgonbilder, taga av huvudbonaden?

Sakristian: sakerstiget, sakerstugu, skrudhuset? Redogör för dess inredning (altaren, skåp, kistor) och meddela alla folkliga benämningar på de olika föremålen! Var sakristian försedd med spis, där man kunde få värma sig vid gudstjänsterna på vintern? Benämningar på kyrkans olika silverkärl, brudkronor och andra dyrgripar, som förvarades i sakristian? Hur förvarades de? Har man brukat lämna värdesaker till förvaring i sakristian?

Hade man någon uppfattning om sakristians särskilda helighet? Ansågs det opassande för lekmän i allmänhet att gå in dit? Brukade man på något sätt ge uttryck för andakt eller vördnad, då man inträdde i sakristian?

5. Kyrkorummets olika delar: Vad kallades koret: kor, sånghus? Brukade man på något särskilt sätt betyga sin andakt eller vördnad, då man kom fram i koret? Ex.: "Att här i landet gemena hopen, både män och kvinnor, niga djupt, när de kommo i korsdörren, det se alla."

Vad kallades, om kyrkan var flerskeppig, de olika huvudpartierna, skeppen: mittelskeppet, långskeppet, långhuset, sidoskeppen?

Höll man vissa platser i kyrkan för att vara förnämligare än andra, var det t.ex. finare att sitta i mittskeppet än i sidoskeppen?

Beteckningar för gångarna i kyrkan? Ex.: Stora gången, mittelgången, gånge-len, stigen, gånge (mittelgången), läsa på gånget, stå på körkegullet (förhöret med nattvardsbarnen).

Övriga gångar t.ex. korsgången m.fl.?

Beteckningar för och sägner eller andra minnen knutna till väggar, valv, pelare etc.? Ex.: Kyrk-spis kallas den största pelaren i kyrkan.

6. Vad kallade man altaret? Finns det eller har det funnits flera altaren i kyrkan? Vad kallades de, vad ha de använts till, och vad berättar man f.ö. om dem? Ex.: Mataaltare, kallades ett altare, där altarmaten (en naturaskatt till prästen) lades. Den förvarades där. - Kakaltare, altare där brödkakor lades vid kyrktagning. - Kvinnoaltare, altare där kyrktagning ägde rum.

Föremål på eller vid altaret, t.ex. altartavla, altarduk, altarkläde, -bolster, -kuddar, altarljus, altarskrank, (disken), altarstol (bänk inom altarskranket).

Sägner och berättelser om hur altaret, altartavlan etc. tillkommit? Ex.: Ett kors ovanför altaret i Edsele kyrka har fallit ned från himmelen. Då man fann det och skulle föra det till Helgum, orkade hästarna inte dra, men då man vände mot Edsele gick det som ett intet.

Uttryck för och uppgifter om att altaret eller platsen innanför altarringen av gammalt betraktas som alldeles särskilt helig? Har man ansett det syndigt eller otillåtet för en lekman att beträda nämnda plats? Minns man, om kyrkvaktaren eller klockaren berett sig på något särskilt sätt genom bön, korstecken, knäfall el. likn., innan de gått innanför altarringen?

Förekomma orden altare, altartavla etc. i överförd betydelse, i talesätt, ordspråk etc.? Ex.: Altare är den tvärgående britsen vid den dörren motsatta gäveln i ett eldhus. Där ställdes meskittlarna och där fick ingen sätta sig. - 'Han har fallit av altartavlan', säges om den som är nedstämd och tyst.

7. Beteckningar för predikstolen: ven, präkestol? Benämningar på de prydnader och andra föremål (tinglas etc.), som funnos på predikstolen?

Är ordet predikstol känt i överförd betydelse? Ex.: Predikstol, pratmakare. Giv ex. i sammanhängande meningar!

8. Beteckningar för läktare: skulle, orgskulle, gapskulle, hjärle, botn, skunk, skunke, träv, trep, läktare? Läktare avsedda för vissa personer t.ex. drängskulle, pigeskulle, båtsmans-, soldatskulle?

9. Bänckarna. Bänk: bänk, stol? Beteckningar för bänckvarter (samling av bänkar som omramas av gångar), t.ex. då va fyra kvarter i körkan?

Vad har man kallat de två pyramidliknande prydnaderna, som brukas finnas framtill på de främsta bänckvartererna på ömse sidor om mittelgången? Vad trodde man om deras betydelse eller uppgift?

Beteckningar för bänkarna på ömse sidor om mittelgången, där männen, resp. kvinnorna, hade sina platser: karlsia, manssidan, kvinnfolkssia, fruntimmerssidan, kvinnfolksstol, fruntimmersrås? Håller man ännu på dessa sidor? När började män och kvinnor sitta tillsammans i kyrkan?

Beteckningar för de bänkar eller fasta stolar, som funnos i koret: korstolar, bokstol, sångstol, prästebänk. Hur sågo dessa bänkar eller stolar ut, och vad berättar man om deras ursprung och användning? Finnas de kvar än?

Särskilda beteckningar för sådana bänkar, som voro försedda med två sitsar mitt emot varandra, så att man kan sitta vänd mot både altaret och predikstolen?

I vilken ordning satt man i bänkarna? Efter social ställning, så att bönder, torpare, statare, hantverkare, inhysesfolk, fattighjon etc. hade vissa bestämda bänkar? Benämningar: bonnabänkarna, fattigbänken? Hade de olika byarna och gårdarna bestämda bänkar? Ex.: "Åt i rumme, så kallades den bakom jordägarnas, böndernas, bänkar belägna bänken i kyrkan, avsedd för utanvidsfolk. En sådan finnes för varje by."

Vad kallades det bänkutrymme, som disponerades av en gård: bänkrom, stol-del, stole-rum? Eller avsågs med dessa beteckningar endast utrymmet för en person i bänken, t.ex. låna romme, låna bänkplatsen? Innefattade benämningen bänkrom etc. bänkplats både på manssidan och fruntimmerssidan? Ex.: "Å så hade di stol-deler i två bänkar, på höger sia åt manfélka å på vänster sia åt kvinnfélka. Bärskarer (barnskaror) å var å en sëm hörde te jola å di sëm då tjänte på di där ställena, di feck komma in å sitta, men di annra di feck stå. Å di stängd igen dörrera, di hade nyckler förståss."

Var man placerad efter ålder utan avseende på vilken gård man tillhörde? Beteckningar för bänkar avsedda för vissa åldersklasser, t.ex. gammelfolksbänken? Sutto i så fall olika samhällsklasser, t.ex. bönder och torpare om varandra, eller var det så att t.ex. de äldsta bönderna sutto främst i de bänkar, som disponerades av bönderna, och de äldsta torparna främst i torparnas bänkar? Eller sutto endast de allra äldsta (vilka?) tillsammans utan social rangskillnad? Vilka åldersgränser gällde för placering i de olika bänkarna?

Bänkar för ståndspersoner, slotts- eller herrgårdsherrskap? För prästfamiljen? För ämbets- och tjänstemän, häradshövding, kronofogde, länsman m.fl.? Voro dessa bänkar utstyrda på något särskilt sätt, t.ex. stoppade, försedda med vapen etc.?

Var hade officerare och knektar el. båtsmän och deras hustrur sina platser? Ex.: Knekt-bänken, den andra bänken bakom korsgången i kyrkan. Den var reserverad för knektarna. - Knekt-skullen soldatläktaren i Mora kyrka.

Bänkar för dem som förrättade tjänst av ett eller annat slag i kyrkan? Ex.: Spögubbänken, för spögubben. - Sångbänken, bokstolsbänken, framme vid koret. Där sutto personer med god sångröst för att biträda klockaren med sången. - Kyrkvärdsbänken,

för kyrkvårdarna. Fanns särskild bänk för de avgångna kyrkvårdarna? Ex.: "Sysslomän, som kyrkvårdar och tolvmän (nämndemän) hade plats i första bänken i eftersta kvarteret." - "Kyrkvaktarens gumma satt i siebänka."

Andra bänkar avsedda för vissa tillfällen eller tillfälliga kyrkibesökare, t.ex. ockenebänken för främlingar på besök; ong-morbänken för nygifta kvinnor. Känner man till ordet fribänk?

Bänkar avsedda för bröllopgäster, för brudsvänner, storbrudpigor, lillbrudpigor etc.

Bänkar för begravningsgäster? Benämning: sorgbänkar? Sutto alla begravningsgästerna i dem? Ex.: Fattigfolket satt längst bort utom vid begravingar, då gravölsfolket skulle sitta "längst åter". - Då det är begraving i samband med gudstjänsten, sitter alltid gravölsfolket i de främsta bänkarna i kyrkan.

Bänk för brottslingar eller andra som undergingo straff? Hur var den beskaffad? Försedd med galler och fängsel? Vad kallades den? (Obs. att här inte avses stocken, skampallen, utan en verklig kyrkbänk.)

Om vid vissa högtider folk från andra socknar kom på kyrkbesök i större antal, var placerade man då de främmande?

10. Ovriga lösa inventarier. Dopfunt? Dess olika delar: funtskål, fot? Vad berättar man om de bilder, som bruka kunna vara inhugna på funtens sidor?

Beteckningar för kyrkliga textilier av skilda slag, t.ex. mässhake: hake, hakel? Ex.: Altarsärk, mäss-skjorta. Om man en natt sover i en altarsärk, så blir man därigenom befriad från vissa sjukdomar, t.ex. utslag och klämsel (smärtor i maggropen).

Prästkappa? (Om altarets textilier, se ovan!) Väggbonader? Mattor? Brudpäll?

Benämningar på de böcker som funnos i kyrkan, på altaret, predikstolen eller i sakristian? Ex.: Postilla: prediksbok, postilla. Handbok: textbok.

Kyrkoböckerna: prästabok, kyrkbok?
Benämningar på ljuskrönor, lämpetter och ljusstakar?

Vem eller vilka ålåg det att hålla ljus till kyrkans belysning, prästen, klockaren, sockenborna? Vem brukade i det sistnämnda fallet fara omkring och hämta upp ljusen? Lämnade man dem själv till prästgården, klockaren eller kyrkvaktaren? Ex.: "Komministern och organisten for och tog upp ljus till julottan. Men 1880 sluta dom med det, för ljusen var inte bra, det smatra och rant av dom".

Benämningar på de ljus man lämnade till kyrkan: köst-ljus? Hur många ljus brukade man lämna från varje gård? Stöptes dessa ljus på något särskilt sätt (större än vanliga, viss vikt) eller på någon särskild dag, söndag?

Har man haft något uttryck liknande följande: "Den stora takkronan i kyrkan hade 24 ljus, jämnt så många som till julen lämnades från Åsen, varför man brukade säga att 'Ås-karlarna klädde storkronan'".

Har det förekommit att de som haft svaga ögon haft med sig

ett eget ljus som hållits i handen, stått på en mässingsplatta el. likn.? Vad kallades detta?

Vad gjorde man av de ljusstumpar, som blevo över efter julottan eller andra gudstjänster? Ex.: Pojkan körja åt. så ljusstumpen i körkan på julmorron och använd dom te lyse ve lekstugan under julen. - Kyrkvärden hade ingen annan lön än att han tillsammans med spögubben fick dela ljusstumparna som voro kvar efter julhelgens slut.

Andra inventarier i kyrkan såsom helgonskrin, gravmonument, epitafier, begravningsfanor, gravstenar, primklockor (el. handklockor, små ringklockor på väggen inne i kyrkan), ur, timglas, kistor, skåp, nummertavlor, oblatjärn för bakning av oblater. m.m. Om fattigbössor se vidare nedan!

Vad berättar man om de bilder, skulpturer och målningar, som funnos i kyrkan? Ex.: På Valö kyrkas vind fann man en gammal träbild. Den anses föreställa Sko-Ella, som man berättar ha slagit vad med djävulen om ett par skor och vunnit vadet. - I kyrkan står en död, som inte förblir i sin grav: han kallas "Skinnskärping", en morsk piga bär honom dit och därifrån; han klänger sig fast, tills hon lovar att gå in med honom i kyrkan och bedja "Jungfrun" om förlåtelse för honom. - En stenstod står i vapenhuset; det är en död man som förgått sig mot en flicka; då han fått förlåtelse, skall stoden multna ner.

Finnas traditioner om att kyrkans silver, brudkronor eller andra inventarier äro av övernaturligt ursprung, t.ex. tagna från trollen? Ex.: I Ströms kyrka fanns en hamnbjörnhud (hud av en till björn förvandlad människa), som användes till matta vid vigslar.

11. Vad har man av gammalt trott eller ansett om den som stjal av kyrkans tillhörigheter? Var det särskilt farligt att göra detta? Tillvägagångssätt för att få reda på kyrktjuvar? Ex.: Kyrknyckeln försvann i Resele under den katolska tiden. Man bannlyste tjuven. En uv började skrika och jämra sig, och man fann nyckeln i hans bo.

12. Ödesbestämningar beträffande kyrkor. Finnas några föreställningar om att man måste akta sig för att göra vissa förbjudna handlingar, enär annars kyrkan eller någon del därav komme i stor fara? Ex.: Roma kyrka får aldrig röras, den står på ett guldberg, rubbas den blir det krig. Tallar därinvid få ej heller röras. - "Annandagen är det inte rådligt att predika i Varnums kyrka, ty då ramlar hon ikull." - Västra torngluggarna i Borås kyrka få icke tillyckas, ty då skola klockorna borttagas.

13. Vad har man att berätta om sockenkyrkans eller andra kyrkors grundläggning och byggande? Hade man varit noga med att kyrkan skulle ligga i bestämda väderstreck? Hur är kyrkan nu orienterad, med koret mot öster? Har det varit så av gammalt? Om inte, vad menar man om anledningen till ändringen? Vet man att berätta något om hur man gått tillväga, då man bestämt plats för kyrkan? (Obs. att här avses historiska traditioner; sägner om platsbestämning för kyrkor efterfrågas nedan.) Hur gick det

till då socknemännen byggde kyrka eller utförde reparationer vid kyrkan? Hur fördelade man sinsemellan kostnader, körslor och dagsverken? Lejde man gemensamt arbetshjälp? I vilka former betalades den? Hjälpte kvinnorna till? Redogör för olika moment i arbetena och anteckna noggrant alla språkliga beteckningar och uttryck, som anknyta sig härtill!

Finnas traditioner om att någon enskild byggt kyrkan till tack för räddning ur nöd, för återvunnen hälsa eller som bot för något brott? Att den byggts av krigsfångar? Berättar man att kyrkan byggts av kvinnor, t.ex. några systrar ha byggt var sin kyrka i trakten? Känner man till några ramsor eller verser, som erinra om dylika förhållanden, t.ex.:

"Simeon i Simeå,
Bo i Boåker,
Spjute i Spjutnäs
och Unar i Viken

hade kyrkrätt i Trönö kyrka men ledsnade till slut på den långa vägen dit. Såsom mäktiga förmögna män läto de därför bygga sig en egen kyrka, den i Undersvik."

Berättar man att kyrkan byggts över någon källå, offerplats eller likn.? Finnes källan eller några rester av den kvar på kyrkogården?

Vad menar man om kyrkans ålder, t.ex. att den byggts före syndafloden? Kan man se detta på kyrkan, finns det något märke av floden på den?

Sägner om att övernaturliga makter sökt hindra bygget, t.ex. genom att om natten riva ned, vad som byggts upp om dagen?

Berättar man att kyrkan först börjat byggas på annan plats än där hon nu står? Anledningen till flyttningen?

Sägas jättar eller andra övernaturliga väsen ha byggt kyrkan? Jättar som kastat sten mot kyrkan? Ex.: "Litslena kyrka skall vara byggd av en jättekvinna, som hette Litla Ena. Hon var så stor, att när kyrkan var färdig, satte hon upp sin ena fot på spiran och stod själv bredvid. När den jätte, som byggde Villberga kyrka, såg, att Litla Ena fått sin kyrka färdig, blev han arg och kastade en stor sten. Den föll ned vid Litslena prästgård och ligger där än." Andra namn på jätten: Finn, Kinn, Tingelitut?

Berättar man om kyrkor som av någon anledning inte bli färdiga (Lunds, Uppsala domkyrka)?

Sägner om kyrkor som sjunkit, blivit jordtagna? Kan man någon gång se dem?

14. Sägner och berättelser om hur man gått tillväga, då man bestämt plats för kyrkan? Ex.: Genom att spänna ett par tvillingoxar (bockar, otämda föl) för en sten eller stock och låta dem stanna var de vilja; genom att två par oxar få gå tills de fastna med hornen. Man bygger där en lössläppt tupp slagit sig ner; där kreatur betat, så att ett kors bildats i gräset; där en stock med de byggandes yxor inhuggna flyter i land; på en plats dit korpar flugit med spånorna från bygget; dit byggnadsmaterialet

flyttats om natten. Kyrkklockans kläpp föres till rätta byggnadsplatsen; kyrkklockan far över platsen och ringer tre slag. På prästens bön snöar det midsommarnatten på den plats, där kyrkan ska stå. Man "hör röster" som säga, var man skall bygga.

15. Finnas några visor, som berätta om kyrkobyggen, t.ex. om jungfru Karin (Karna, Kärna), som dödas av rövare (av sina bröder); en källa upprinner på platsen; kyrkan bygges där? Finnas sägner, som behandla samma motiv?

16. Berättar man att någon levande varelse blivit nedgrävd under kyrkans grund? Vilken; den första som kom in på byggnadsplatsen? Känner man till sägner om barnet, som lockades ner i gropen med en smörgås och klagade över att det föll jord på den, då man kastade igen gropen? Har man trott att den som så nedgrävts blivit ett övernaturligt väsen, som vakar över kyrkan? Benämning: kyrkogrim, kyrkepilt, kyrkrå, kyrklamm? Hur ser det ut (som en kalv, katt, gosse)? Vad berättar man om detta väsen (t.ex. kyrkogrimmen predikar på julnatten)? Känner man till något om kyrkogårdsgrimmen, gravsuggan, helhästen? Hur såg denna ut och vad hade han för uppgifter på kyrkogården?

Talar man om att det finns rå, starkrå i kyrkan? Hur yttrar sig detta?

Hur förhöll sig kyrkrået etc., om kyrkan byggdes om eller reparerades? Sägner och berättelser om att man måst skjutsa rået till någon annan kyrka? Var någonstans i kyrkan hade rået sitt speciella tillhåll? I något särskilt rum? Vad kallades detta: rå-kammarn?

17. Finns det några traditioner om vilken av traktens sockenkyrkor, som är den äldsta och som varit moderkyrka för de övriga? Har denna kyrka burit några särskilda tecken på denna sin ställning? Känner man till några särskilda sedvänjor, som anknyta till dylika traditioner? Ex.: På östra sidan om kyrkoportsmuren i Valbo fanns inmurad en blå sten i form av ett kvinno bröst, som skulle beteckna, att kyrkan "skulle vara den äldsta eller modern för alla andra kyrkor här i landet och att alla de yngre ur henne sögo sin näring". Stenen kallades Valbo-pappen eller -pollen. Vägfarande från andra socknar, som foro förbi på landsvägen, måste stiga av och kyssa den. Havande kvinnor, som kysste den, troddes skola få en lätt barnsäng. Det berättas också, att Svärdsjöborna en gång om året brukade fira gudstjänst i Valbo.

18. Har socknens kyrka på något sätt satts i förbindelse med vissa helgdagar, som firats särskilt högtidligt, och då folk från andra orter kommit tillstädes? Vilken benämning har man av denna anledning haft på kyrkan? Ex.: "Bodare kyrka var s.k. Kristihimmelsfärdskyrka, varföre mycket utsocknes folk, både smeder och bönder, denna dag infann sig där." (Om detta, se vidare utförligare frågor i en senare lista om kyrkliga helger!)

19. Har man brukat skänka något, ljus, penningar, varor, djur,

till kyrkan för att vinna framgång i något företag eller till tack för något som lyckats, för sjuka, sjöfarande m.fl.? Vad kallades det, offra? Uttryck för att utlova sådan gåva till kyrkan? Ex.: "När man lovade för korna (d.v.s. då någon ko kommit bort), skulle man lova i kors, d.v.s. utfästa sig att skänka votivgåvor till fyra kyrkor, som lågo så, att de bildade ett kors, ett ljus till varje kyrka." - "För ko, som kom bort, kunde man lova humle, kalvskinn m.m. till Evertsbergs kapell. Kalvskinn m.m. såldes på auktion vid nyåret. Kapellkassan fick pengarna, och det blev en bra fond."

Hur gick det till, då man offrade till en kyrka? Finns det eller har det funnits någon offerstock, offerkista, bössa eller liknande anordning för penninggåvor till kyrkan eller de fattiga uppsatt i eller invid kyrkan? Utseende? Benämning: fattigbössa, fattig Lasarus, Lasarus? Uttryck för att lova gåva till fattigbössan: lova åt Lasarus? Finnes detta eller liknande uttryck i överförd betydelse, t.ex. lova åt Lasarus, lova och inte hålla. - Lasarus, stenröse vid en färdväg, på vilket varje färdande borde kasta en sten. Sedan gick det lättare att gå. Intet berättas i detta sammanhang om mord, olyckshändelser el.dyl. - I kyrkbalken på västra sidan om kyrkan fanns ett inbyggt träskjul, i vilket stod ett offeraltare, där vallfärdande nedlade sina offer för årsväxt etc. Dessa avtäljde spånor av kyrkans träbeklädnad. De voro hälsobringande för sjuka, särskilt för långvarig frossa.

Berättar man om att någon sökt stjäla ur fattigbössan? Hur gick det till, t.ex. så att man tjarade en sticka och "doppade" ned den genom springan i locket? Hur bestraffade man den som stal ur bössan? Med "bystryk"?

Ägnades dylika offer åt den egna sockenkyrkan eller ansågs någon annan kyrka i trakten vara alldeles särskilt bra att offra till? Vad kallade man en sådan kyrka: offerkyrka? Ex.: "Borgstena kyrka skall ha varit en offerkyrka. En socken söder nerigenom var svårligen ansatt av vargarne. Hon sände offer till Borgstena kyrka för att vinna hjälp emot eländet." - Ännu på 1850-talet gav folket kalvskinn till Torrskogs kyrka, då korna inte ville kalva, "inte ville löcke te kalvar." Kyrkan var vida bekant för sin kraft och anlitades även av folk i Vårvik. - 14 dagar efter en begravning 1931 började kon bli trånsjuk. Gubben trodde, att hans döda gumma ville ha kon med sig i graven, för de hade alltid varit så goda vänner. Men han sade: 'Får jag behålla kon, ska jag offra tio kronor till Bro kyrka'. Kon blev bättre. - En bonde uppmanades att offra ett par oxar till kyrkan, så skulle hans blinda dotter återfå sin syn. Han spände ett par oxar för en vagn och körde till kyrkan och hade dottern med sig. När de kommo fram till kyrkan, ropade flickan: 'Nu ser jag kyrkan!' Då tyckte bonden, att det var onödiga utgifter att offra oxarna och vände om. Men i detsamma förvandlades oxarna till stenstoder.

Känner man till, att det någon gång hänt att man i kyrkan hängt upp vapen, som använts i strid, kläder tillhörande räddade sjömän el.likn.? Ex.: En duell utkämpades mellan två herremän

om främsta platsen i kyrkan. Värjan, som användes, upphängdes i Rackeby kyrka. (Se vad som ovan efterfrågas rörande kyrkans inventarier!)

20. Finns det eller har det funnits några minnen av förkris-
ten, hednisk, gudstjänst i eller vid kyrkan? Ex.: På Svedvi kyrkogård finns det en gråstenshäll vilande på stenar. Säges ha varit blotaltare. - På östra kyrkogaveln fanns ett hål, där avguden Tore stått, och på båda sidor om kyrkodörren hål, där avgudar stått och tillbedits.

21. Finnas några traditioner om att personer i gamla tider firat gudstjänst på annan plats än i kyrkan, t.ex. vid någon märkvärdig sten el.dyl.? Ex.: En stor sten på åkern kallades "kyrkan" och gårdet omkring "kyrkgärdet". En gång på 1700-talet gingo några personer till kyrkan från Ekeby. En person i sällskapet hörde inom sig en maning: Vänd om och gå till den stora stenen på edra ägor; där skall du förrätta din gudstjänst! Mannen gjorde så, och varje söndag därefter sågs han söka stillhet och lugn vid den avsides liggande stenen. Då han dog, tänkte man begrava honom vid stenen, men så togo de ett par otämda föl och satte för likvagnen, och då de fingo gå vart de ville, gingo de till kyrkogården.

22. Känner man till något om att kyrkor äga eller ha ägt jordegendom eller andra fastigheter? Ex.: Alla kyrkor i Värmland ha haft en holme i Vänern. Dessa holmar kallades Lanntag. När sockenborna var på sjön kunde de ta ilann på den holme, som hörde till deras kyrka å känna sej fredade där.

23. Har det förekommit, att sockenborna i olika socknar satt vedernamn på varandras kyrkor? Ex.: Transtrandskarlarerna, som gärna ansågo sig för mer än Limakarlarerna, kallade Lima kyrka "Krusgås" (namn på krusig ko), därför att den var gammal och rappingen fallit av. Sin egen kallade de "hon Ripa" (ripan) därför att hon var fin och nyrappad.

III.Kyrkogården.

24. Har man någon särskild benämning på platsen utanför huvudingången till kyrkogården, t.ex. kyrkbacken, kyrkvallen? Om dessa el. liknande benämningar finnas, vad avser man med dem (hela området närmast utanför muren, platsen vid huvudgrinden el. stegporten, den fria platsen på kyrkogården framför kyrkans huvudport)?

25. Beteckningar för kyrkogård: tjersegål, tjörgål, bogål, gravaback?

Beteckningar för den del av kyrkogården, som ligger norr om kyrkan? Vad har man av gammalt ansett om den? Vilka gravar funnos där?

Vilken del av kyrkogården har av gammalt betraktats som den förnämligaste, där de förnämsta gravarna ligga?

Beteckningar för gravplats för en släkt eller familj? Ex.: Den för en släkt eller ett hemman utstakade begravningsplatsen på kyrkogården kallas ättaplats, ättehage, ättabacke. Vad kallas 'allmänna varvet', där alla, som ej äga egen gravplats, begravas: raden? Har familjegravar förekommit även i äldre tid? Hur vårdade man sina gravar förr i världen? Är man mera omsorgsfull om den saken nu än förr eller tvärtom? Hur och när prydde man gravarna? Var det någon, som åtog sig att vårda gravar åt andra?

Beteckningar för gravsten: liksten, stupa, likhall, grift-hall? Känner man till att gamla gravstenar sålts, på auktion eller under hand, av socknen för att användas till praktiska ändamål, stentrappor el. liknande?

Känner man till, om det på kyrkogården funnits någon grav som ständigt hållits öppen? Vad kallade man den och hur såg den ut? Vad berättar man om dess uppkomst och uppgift? Vilka seder och bruk ha anknutit sig till den, t.ex. då en kvinna fått missfall, då ett barn vätte i sängen?

26. Beteckningar för muren eller staketet kring kyrkogården: tjörgålsmur, bogålsmur, tjörkebalk? Hur såg den ut av gammalt, och vad var den gjord av? Har muren varit försedd med någon särskild anordning, t.ex. spetsade pålar, för att hindra att någon klättrade över den? Vad kallades denna: krana?

Vilka ålåg det att underhålla kyrkogårdsmuren? Ha olika rotar (byar) turats om därmed? Eller ha de haft att underhålla varsin del av muren?

Vad kallas av gammalt de portar eller grindar, som funnos i kyrkogårdsmuren: stiglucka, steglucka, stegport, tjörgålsgrinn? Voro de försedda med överbyggnad; vad kallades den: luckskjul? Var det både grindarna och överbyggnaden tillsammans, som kallades stiglucka etc.? Hur voro de olika grindarna eller portarna beskaffade? Benämningar på dem? Anordningar för att hindra betande kreatur att komma igenom. Ex.: Nedre hälften av grinden öppnades ej, utan överstegs, för att kreaturen ej skulle komma in på kyrkogården. - Kyrkorist, det galler som brukades vid muren för att hindra svinen att komma in på kyrkogården. - "Lua-grinna" kallades en av kyrkogårdsgrindarna, där man brukade stå och prata före gudstjänsten.

Har det funnits någon sten eller annan anordning vid kyrkväggen eller kyrkogårdsmuren, avsedd att användas vid upp- och avsittning av dem, som redo till kyrkan? Benämning: häststen, uppsittningssten? Finns den kvar ännu?

Har man i gamla tider haft någon vägbom eller annan spärranordning över vägen vid kyrkan för att därmed kunna stoppa all trafik under pågående gudstjänst och tvinga de resande att gå in i kyrkan? Utseende? Benämning?

27. Har man i gamla tider använt kyrkogården som betesplats? Vilka kreatur betade där (svin, getter, hästar)? Vem ägde betesrätten (prästen, klockaren)? Vem ägde rätten att skörda gräset, som växte på kyrkogården? Har man hållit auktion på denna rätt?

28. Sägner och berättelser om kyrkogårdens tillkomst, t.ex. att någon för att sona ett brott fått sälla all sand och jord till kyrkogården.

29. Byggnader på eller invid kyrkogården. Vad kallas av gammalt det hus, där man höll till med stämmor eller andra sammanträden, konfirmationsläsning etc.: sockenstugan? Användes huset ännu för samma ändamål?

Finns det eller har det funnits någon byggnad på kyrkogården eller i dess närhet, där man förvarat ben, som kastats upp ur kyrkogården vid gravöppning? Benämning: benkammare, benhus, körkhäbbre? Vad har man gjort med dessa ben, när benhuset blev fullt? Ex.: Benkammaren låg i nordöstra hörnet på kyrkogården. Där kastas likdelar och ben av döda. Ävenså foster i väntan på att begravas med någon annan. Man trodde, att utbölingarna hade möte i benkammaren om nätterna och man hörde dem skrika där.

Användes denna byggnad även som bisättningsrum, eller fanns särskilt hus för detta ändamål? Benämning: likbod, likhus? Ex.: "I likhuse kunna være möa lik em vintern, för di grov allri ner nåa då."

Andra byggnader invid kyrkan? Ex.: Kyrk-härbärke, för socknen i dess helhet avsedd större visthusbod invid kyrkan. Dit levererades tionden. - Kyrkbur, större visthusbod invid kyrkan.

Kyrkstallar. (Obs. att de nordsvenska kyrkstäderna behandlas i frågelistan M 110 Helgdagsfirande och kyrkstad! Här avses endast kyrkstallar vid sådana kyrkor, där kyrkstad icke finnes.) Benämning: kyrkstallet? Hur voro kyrkstallarna anordnade? Sammanbyggda i en länga eller hade varje gård (by) sitt hus? Hur fördelades utrymmet i det förra fallet?

Hade varje by (hemman) särskilda spiltor? Var ställde de som inte hade jord, sina hästar? Vem hade tillsynen över det gemensamma kyrkstallet? Hur gick det till, då man skulle reparera kyrkstallet? Hur fördelades dagsverken etc.?

IV. Kapell och andra gudstjänstlokaler.

(Obs. att här icke avses frikyrkliga gudstjänstlokaler utan endast sådana, som tillhöra statskyrkan!)

30. Beteckningar för kapell eller andra mindre gudstjänstlokaler, som finnas på sådana platser inom socknen, som ligga långt bort från sockenkyrkan, i kapellförsamling, på öar i skärgårdarna etc.: kapell, bönhus, mässtuga?

Redogör för kapellets, mässtugans, yttre och inre skick i tillämpliga delar i enlighet med vad ovan efterfrågats beträffande sockenkyrkan.

Innehöll kapellet även bostad för prästen, då han tillfälligt besökte det? Benämning: prästkammaren? Ex.: Bönhuset i F. var så dåligt timrat att sparvarna flögo in mellan stockarna. Täckt med näver. Prästkammaren var sex alnar i fyrkant och liknade en arrest. Prästen låg på granris och löv.

(Gudstjänsten i kapell behandlas i frågelistan M 111 Gudstjänst och nattvardsgång.)